

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ОБОРОТОВ ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

**ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ В ПРАВОВОМУ РОЗВИТКУ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
ЦВІК Марко Веніамінович,
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого Міністерства
освіти і науки України,
професор кафедри теорії держави і права

доктор юридичних наук, професор
БАБКІН Володимир Дмитрович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України,
провідний науковий консультант

доктор юридичних наук, професор
КОЗЛОВСЬКИЙ Антон Антонович,
Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права

Провідна установа — Львівський національний університет
ім. Івана Франка Міністерства освіти і науки України,
кафедра історії та теорії держави і права (м. Львів)

Захист відбудеться “ **20** ” **червня** 2003 року о **10.00** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії (65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2).

Авгореферат розісланий “ **19** ” **травня** 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається, по-перше, неефективністю сучасного законодавства України та діяльності державних структур щодо його здійснення; по-друге, запозиченням принципів, норм і цінностей західноєвропейської цивілізації, яка ігнорує правову культуру і правовий менталітет народу України, нашу правову спадщину; по-третє, формуванням правової системи України на тлі кардинальних змін у системі людського буття, що ставлять під сумнів саме існування національних правових культур і державних утворень, що, по суті, залишається без уваги в теоретичних і прикладних дослідженнях юристів України.

В Україні практично відсутні теоретичні дослідження, присвячені визначенню характеру й ролі вітчизняної правової спадщини в умовах глобалізації та європейської інтеграції. І хоча в багатьох статтях і монографіях говориться про необхідність врахування у процесі впровадження міжнародних стандартів прав людини й адаптації до правових нормативів європейського права, специфіки правової культури і правового менталітету народу України, на ділі ж не визначається співвідношення традицій і новацій у цьому процесі.

Одним із факторів, що позначається на такому підході, є поширене твердження про належність правової системи України до сім'ї романо-германського права. За цією тезою ховається вся складність сучасного діалогу самобутньої правової культури України з правовими культурами інших держав. Тим часом є всі підстави стверджувати, що навряд чи навіть у доступному для пізнання майбутньому правова система України розглядатиметься як складова сім'ї романо-германського права. Правову спадщину України не може бути відкинута навіть найжвавішими діями дбайливців європейського майбутнього України. У цьому зв'язку в дисертації розглядається проблема формування та існування правової сім'ї, що відповідає особливій цивілізації, іменованій євразійською. Звідси правова сім'я, відповідна даній цивілізації, позначається як євразійська правова сім'я.

Однією з найважливіших ідей роботи є твердження, що саме існування окремих (локальних) цивілізацій є визначальним моментом у становленні правових систем і державних інститутів. Тому й розвиток України необхідно пов'язувати не з утворенням давньоруської чи сучасної української держави, а зі становленням цивілізації, спочатку слов'янської, а потім євразійської, що несе в собі сліди скандинавізму, візантизму, монголо-татарства, західноєвропейзму.

Суть розглянутої в дисертації проблеми виражена в аналізі сучасного стану правової й державної сфери з урахуванням діалогу правових культур і активної взаємодії держав у світі, що глобалізується, визначення значення правової спадщини у подальшому правовому розвитку, виділення специфіки юридичного образу постмодерну, а також розгляду правової культури й державних інститутів України як належних до євразійської цивілізації.

Тема дослідження пов'язана з визначенням шляхів правового й державного розвитку України, зі збереженням її правової культури, підвищенням ефективності її державних інститутів, створенням умов для реалізації прав і свобод індивідуальних і колективних суб'єктів.

Ступінь розробленості проблеми складають праці вітчизняних і зарубіжних учених із різних сфер філософії й науки. Відзначимо, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права й держави навряд чи будуть ефективні без залучення праць фахівців з історії, філософії, етики, культурології, політології й інших сфер соціального знання. Серед найбільш значимих для теми дисертаційного дослідження виділимо праці М. М. Алексєєва, З. Баумана, М. О. Бердяєва, Л. М. Гумільова, М. Я. Данилевського, Ж. Деррида, М. Ейзенштадта, І. О. Ільїна, П. Козловські, П. І. Новгородцева, П. Рикера, В. С. Соловйова, А. Дж. Тойнбі, О. Шпенглера та ін.

Безпосередньою підставою для філософських узагальнень у дисертації були дослідження сучасних філософів права П. П. Баранова, В. А. Бачинина, А. А. Козловського, С. І. Максимова, В. П. Малахова, О. В. Мартишина, В. С. Нерсисянца, Н. Рулана, А. П. Семитка, Ю. В. Тихонравова та ін.

Глибина проникнення у специфіку власної правової системи і правової культури забезпечена залученням досліджень компаративістів Л. А. Андреєвої, Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, І. А. Василенко, Р. Давида, В. К. Забигайла, Х. Кетца, М. М. Марченка, І. Б. Орлової, Х. Осакве, Ю. О. Тихомирова, К. Цвайгерта та ін.

Особливе значення для здійснення дослідження склали розробки вітчизняних і зарубіжних юристів С. С. Алексєєва, В. К. Бабаєва, В. Д. Бабкіна, В. М. Баранова, Ж.-Л. Бержеля, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, Р. З. Лівшиця, А. В. Малька, М. І. Матузова, Н. Неновські, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича, В. М. Селиванова, О. Ф. Скакун, Є. О. Харитонова, М. В. Цвіка, І. Л. Честнова, В. Є. Чиркіна, В. Г. Швекова та ін.

Емпіричною базою дисертації є Конституція й чинне законодавство України, нормативно-правові акти з історії України, законодавчі акти інших держав, міжнародно-правові документи, правові акти Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Спрямованість дисертаційного дослідження визначається програмою наукових досліджень Одеської національної юридичної академії відповідно до фундаментальної теми "Правові проблеми становлення й розвитку сучасної української держави" (державний реєстраційний номер 0101V001195), наукової програми Міністерства освіти і науки України "Актуальні проблеми побудови демократичної соціальної правової держави відповідно до положень Конституції України", а також плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії на 1998 - 2002 роки.

Тема даного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії, що

в даний час здійснює розробку кафедральної наукової теми “Традиції й новації в правовому розвитку: теоретичний аспект”. Автор дисертації став ініціатором досліджень за цією тематикою й наполягає на дбайливому ставленні до своєї правової спадщини, виборчому запозиченні досягнень західноєвропейської правової культури при постійному врахуванні правових цінностей, традицій і правового менталітету народу України.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визнанні визначальної ролі правової спадщини при формуванні сучасних правових реалій, визначенні специфіки правових традицій і можливих новацій у правовій культурі України, визнанні самостійного статусу євразійської правової сім’ї та належності до неї правової системи України, нарешті, характеристиці юридичного образу постмодерну з виявленням особливостей буття права й держави в цю складну історичну епоху.

Відповідно до цієї мети визначені конкретні завдання, що розкривають спрямованість дисертаційного дослідження:

показати різноманіття правових культур і виділити загальноправові тенденції та правові розбіжності;

розкрити зміст діалогу правових культур, процесів правової акультурації й декультурації;

виділити особливості правової культури євразійської цивілізації та євразійської правової сім’ї;

визначити специфіку правової культури України та її існування в рамках євразійської правової сім’ї;

розкрити процеси становлення правової спадщини в Україні й визначити перспективи її використання;

дати характеристику юридичного образу постмодерну, показати особливості існування держави і права в епоху постмодерну;

позначити перспективу правового розвитку України в епоху постмодерну і збереження вітчизняної правової культури в умовах діалогу правових культур і правової експансії.

Об’єктом дослідження є процес правового розвитку локальних цивілізацій, виражений у правовій спадщині України.

Предметом дослідження є традиції й новації у становленні, збереженні й розвитку правової культури євразійської цивілізації, особливо питання правової спадщини України та її правової культури в епоху постмодерну.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження з урахуванням принципу додатковості в роботі використовувалися методологічні принципи, підходи й методи класичної, некласичної, посткласичної (постмодернної) методології. Використання цивілізаційного й синергетичного підходів дозволило відстоювати перспективу розмаїтості правових культур, позначити самостійність буття євразійської правової сім’ї та належність до неї правової системи України. За допомогою антропологічного підходу виділені загальноправові тенденції та визначено рух правового світу по двох правових

традиціях: західної й східної. На основі аксіологічного підходу здійснене розмежування цінностей на цінності права і правові цінності, визначене призначення правових цінностей для формування професійної правової культури і становлення юридичної еліти. Герменевтичний метод дав можливість пов'язати проблематику інтерпретації права зі специфікою буття вітчизняної правової культури, за лінією герменевтики провести розмежування між правознавством і державознавством. Використання порівняльного методу дозволило розмежувати у правовій сфері такі явища, як наступність у праві і правову акультурацію, визначитися у значенні власної правової спадщини для національної правової системи в сучасному світі, що глобалізується. У зв'язку з принциповими змінами у праві й державі при становленні постмодернового порядку в дисертації визначається зміст методології юридичної науки в епоху постмодерну.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше підготовлене комплексне монографічне дослідження в якому розглядаються питання юридичного образу постмодерну. Новаторські положення роботи пов'язані: із затвердженням і застосуванням сучасних підходів опанування правової реальності; з розробкою проблематики цивілізаційного підходу до права й виділенням євразійської правової сім'ї, до якої належить правова система України; із введенням у систему понять правознавства категорії "юридичний образ постмодерну", що відбиває сучасний (високорухливий) плінний стан правових систем і принципів змін державних форм. Включення в дослідницький апарат роботи принципів плюралізму й додатковості дозволило не тільки залучити положення класичної методології, але і включити у процес опанування правової реальності арсенал посткласичної методології.

Наукова новизна результатів дослідження виражена також у таких положеннях:

- визнанні різноманіття права як породження локальних цивілізацій;
- визначенні понять "традиції й новації у праві", "наступність у праві", "правова спадщина", "діалог правових культур", "правова акультурація й декультурація", "юридичний образ постмодерну";
- обґрунтуванні специфіки євразійської правової сім'ї та належності правової системи України до цієї правової сім'ї;
- виділенні змін у праві й державі в епоху постмодерну;
- обґрунтуванні необхідності збереження й відновлення власної правової спадщини України;
- уявленні про зміст методології юридичної науки в епоху постмодерну;
- використанні феномена віри в юриспруденції і професійній юридичній діяльності;
- обґрунтуванні єднання моральної та правової реальності на шляху подолання кризи у правовому розвитку;
- самостійності буття правових цінностей, що визначають правове життя суспільства;

- необхідності формування правової еліти в Україні;
- визначенні меж запозичення правових інститутів, норм і цінностей інших правових сімей і запобігання деформаціям вітчизняної правової культури.

Практичне значення одержаних результатів. Використання результатів здійсненого наукового дослідження пов'язане з удосконалюванням законодавчої діяльності в Україні шляхом скорочення запозичень нормативів, цінностей і державних інститутів інших правових культур, активного використання вітчизняної правової спадщини в законодавстві, у тому числі праць учених-юристів, здійснених з урахуванням правового менталітету народу України, й реальних можливостей нашої держави.

Розробки, що стосуються особливостей права й держави в епоху постмодерну, а також обґрунтування самостійності євразійської правової сім'ї і належності до неї правової системи України складають внесок автора в розвиток загальнотеоретичної юридичної науки. Ці положення можуть бути використані при вивченні курсу "Теорія держави і права" для удосконалювання професійної підготовки юристів.

Питання методології юридичної науки, які одержали висвітлення в роботі, мають вихід на удосконалювання категоріального апарату юриспруденції, використання принципу додатковості під час здійснення досліджень права й держави, що дозволило застосувати широкий спектр методологічних принципів і методів від класичної методології до постмодернкової методології. Відзначені положення автор використовує при читанні навчального курсу "Методологія юридичної науки" для випускників Одеської національної юридичної академії.

Висновки про правову спадщину України, що містяться в роботі, націлюють вітчизняних юристів (вчених і практиків), котрі складають ядро нашої правової культури, на активну позицію в процесі діалогу правових культур. Для юридичної еліти має бути очевидною необхідність збереження правових традицій і виборчого ставлення при запозиченні правових нормативів і цінностей інших правових культур.

Апробація результатів дисертації. Положення й висновки дисертації доповідалися на різних конференціях, симпозіумах, "круглих столах" і теоретичних диспутах. Серед них: Всеукраїнська науково-методична конференція "Україна: становлення незалежності. Зміст і історія висвітлення в курсах соціальних та гуманітарних наук" (Одеса, 1993 рік), міжнародна конференція "Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні" (Одеса, 1996 рік), міжнародна конференція "Права людини в сучасній Україні" (Одеса, 1999 рік), міжнародна конференція "Конституційне будівництво в Україні: тенденції і практика" (Ужгород, 2000 рік); міжнародна конференція "Судовий захист прав людини: національний і європейський досвід" (Одеса, 2001 рік), науково-методична конференція "Проблеми вищої юридичної освіти в Україні" (Харків, 2001 рік), симпозіум

“Права людини й сучасні проблеми розвитку українського суспільства” (Одеса, 2001 рік), міжнародний семінар “Роль юристів у демократичному суспільстві” (Одеса, 1998 рік), круглий стіл “Декларація прав людини – 50 років” (Одеса, 1998 рік); “круглий стіл” “Актуальні проблеми філософії права” (Київ, 2003 рік).

Публікації. Основні положення дисертації одержали своє відбиття у двох монографіях, двох навчальних посібниках і тридцяти публікаціях у наукових журналах, збірниках наукових праць, у тому числі 23 – у фахових журналах та збірниках наукових праць, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, п’яти розділів, кожен з яких складається з декількох підрозділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації 352 сторінки, список використаних літературних джерел 27 сторінок, що складається з 380 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність теми, подані в концентрованому вигляді опрацювання проблеми дослідження, сформульовані мета й завдання роботи, наведені головні положення, що виносяться на захист.

Перший розділ “Методологічні засади загальноправових тенденцій і правових розбіжностей” складається з шести підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Цивілізаційний підхід в досягненні правової реальності” відзначається, що зміни уявлень про право й державу багато в чому визначаються виходом до нових світоглядних підстав, до іншої психології сприйняття життя, до іншої позиції людини в сучасному світі.

При цьому можливості теорії пізнання в опануванні правової сфери сьогодні виявляються недостатніми, що викликає необхідність переходу від пізнання до досягнення правової реальності за допомогою використання в юриспруденції розробок правової аксіології, правової антропології й інших напрямів (галузей) філософії права.

Визначальну роль у новому баченні права й держави відіграє використання цивілізаційного підходу з ідеєю існування культурно-історичних типів (локальних цивілізацій). Теорія цивілізацій розвиває ідею плюралізму існуючого світу, різноманіття цивілізацій. Правовим аналогом культурно-історичним типам (локальним цивілізаціям) є сформоване у правознавстві розмежування правових систем і правових культур на стійкі компактні утворення, що мають правову специфіку, – правові сім’ї.

Вихід до сучасної методології дослідження правової сфери пов’язаний з використанням синергетичного підходу як наряду міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації, що являє собою розвиток як багаторазове чергування порядку й хаосу, коли хаос виявляється здатним породити новий порядок. Для правознавства важливо визнати, що дезорганізаційні процеси в суспільстві по-своєму природні, об’єктивні і складають необхідний момент соціального розвитку, а тому необхідно дати людині правові ціннісні орієнтири

для життя у стані невизначеності, нестабільності, хаосу. На цьому шляху з'єднання синергетичного й цивілізаційного підходів дозволяє не тільки перейнятися різноманіттю національних правових культур і специфікою національно-державних утворень, але визначити характер і межі взаємодії між ними.

На зміну уявленням про несумісність традицій і сучасності прийшли уявлення про мобілізуючу, перетворювальну роль традицій, їхню здатність додавати форму сучасності кожній культурі. У цьому зв'язку визнання специфіки традицій права в різних суспільствах, їх аналіз і використання набувають принципового значення.

У підрозділі 1.2. "Герменевтика й метафора у правознавстві" відзначається, що в юриспруденції дедалі більшого поширення набуває постмодерністська методологія.

Однією з дисциплін, що відбивають постмодерністську методологію, є герменевтика. Вона відстоює цінність традицій, указує на зразки поведінки, що існували в минулому, як на еталони сучасності. Для герменевтики розуміння пов'язане з інтелектом, почуттями, інтуїцією в цілому особисто того, хто прагне до розуміння. При цьому мислення поринає в "герменевтичне коло" розуміння й віри. Тут відбувається перехреснування світу тексту і світу інтерпретатора.

Правова герменевтика покликана стати основою ведення діалогу в умовах існуючої розмаїтості правових культур. Її використання не може бути обмежене сферою тлумачення права, а повинно мати вихід на всю правову реальність. Більше того, необхідно враховувати специфіку правових систем і правових сімей, оскільки свобода, демократія, відповідальність по-різному інтерпретуються у праві різних цивілізацій. На цьому шляху розкривається перспектива самостійного існування національних правових культур, у тому числі національної правової культури України з власним баченням проблем прав людини, правової держави, поділу влади, місцевого самоврядування й т. ін.

За лінією герменевтики може бути визначена різниця між правознавством і державознавством. Оскільки виділяються герменевтичні науки, тобто науки, що займаються комунікативною взаємодією, внутрішньо пов'язані з мовою, текстом, то правознавство - це безумовно герменевтична наука, у той час як державознавство не є в основній своїй частині таким.

Культурні цінності цивілізацій глибоко метафоричні, у них подані багатозначні смисли й образи, що найчастіше не піддаються логічній інтерпретації. Завдяки теорії метафори визнано, що образна метафорична мова є первісною й має більш фундаментальне значення для культури, ніж наукова термінологія. Метафори охоплюють значну частину людського досвіду й фіксуються в поняттях, що пояснюють усю культуру чи цивілізацію. Метафора характерна не тільки для літературних творів, вона існує в науці, філософії, юриспруденції. Для правознавства важливий розгляд метафори як когнітивного процесу, коли формулюються нові поняття, і як культурного процесу, за допомогою якого змінюється мова права.

Багато змін у культурі відбуваються як наслідок засвоєння нових метафоричних понять і втрати старих. Так, у нашій культурі метафора “загальнонародна держава” замінена на метафору “правова держава”. Метафора не просто належність мови чи тільки те, що описує реальність. За допомогою метафори ми встановлюємо те, що для нас є реальним. Таким чином, метафори можуть самі творити реальність. Так, наприклад, використання метафори “права людини” у нашій правовій культурі не стільки відбиває соціальну реальність, скільки творить її.

У підрозділі 1.3. “Юридична антропологія як затвердження правового різноманіття” подані положення про впровадження антропологічного підходу в правовому мисленні, що дозволяє здійснити “антропологічний поворот” до людини як первісної правової реальності.

Юридична антропологія націлена на вивчення внутрішнього світу людини, за допомогою якого вона реалізує себе як творець правової й державної реальності. Вона дозволяє побачити, як духовний світ людини об’єктивується у правових нормативах, цінностях, державних інститутах тощо. При цьому переборюється поширена переоцінка раціональної поведінки, затверджується значення людського досвіду й людських переживань, розкриваються нові можливості для розуміння поведінки людини у правовій сфері.

Юридична антропологія дозволяє виділити загальноправові тенденції розвитку в комплексі з визнанням правового різноманіття і встановленням міри правових розбіжностей. За її допомогою з’ясовна неспроможність правового еволюціонізму, очевидна вада сучасного західного права - прагнення до однаковості. Вона враховує антропологічний дуалізм сучасного світу, глобальну розділову лінію між раціональною атлантичною тезою і традиціоналістською антитезою як рушійною силою розвитку в ХХІ сторіччі.

Юридична антропологія свідчить, що кожна правова культура має право на автономію, і варто було б окреслити межі цієї автономії, визнати плюралізм правопорядків, відмовившись від етноцентризму (європоцентризму). Як показали антропологічні дослідження, за державним правом (правом держави) найчастіше ховаються інші недержавні форми права, які сьогодні стають теоретичною базою концепції правового плюралізму.

Висновок юридичної антропології: право це інструмент, створюваний кожним суспільством для вирішення виникаючих у ньому конфліктів. Тут можна вийти до нового пояснення існуючої правової реальності, глибше проникнути у проблематику зв’язку людини і влади, формування її правового менталітету, до розгляду нашої правової системи і правової культури як продуктів певної (євразійської) цивілізації.

У підрозділі 1.4. “Правова аксіологія: цінності права і правові цінності” подана правова аксіологія як один із напрямів аксіології, пов’язаний з ціннісною характеристикою права.

У правовій аксіології використовується поділ цінностей на цінності-цілі,

чи вищі (абсолютні) цінності, і цінності-засоби, чи інструментальні (відносні) цінності. В основі права перебувають такі абсолютні цінності, як збереження життя, родини, власності, забезпечення безпеки, здобування знань, прийняття рішень і т. ін. Цільове призначення права в цьому зв'язку полягає в збереженні існуючих цінностей по таких напрямках, як їх закріплення, ієрархізація, інформування про цінності, перерозподіл і захист цінностей.

Інструментальна цінність права – це його ціннісне розуміння як певного регулятива, відповідно до правил і вимог якого люди здійснюють свою поведінку. Інструментальна цінність права виражена також у тім, щоб розмежувати цінності й антицінності.

Будучи досягненням культури й цивілізації, право має власну цінність, оскільки протистоїть сваволі, є символом свободи, справедливості, формальної рівності. Право це не тільки уособлення порядку, але й цінність, що забезпечує його розвиток, охорону і взаємодію з безладдям.

У розумінні власної цінності права виділяються специфічні цінності, що, на відміну від цінностей права, тобто цінностей, забезпечуваних правом (життя, здоров'я, родина, власність і т. ін.), називаються правовими цінностями (права людини, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, правозаконність і т. ін.).

Соціальна цінність права визначається його здатністю вирішувати виникаючі в суспільстві проблеми за допомогою правових засобів, формуванням необхідного обсягу правового регулювання, забезпеченням стабільності у відносинах, надійністю соціального захисту. Проголошення правової держави є визнанням соціальної цінності права. Особистісна цінність права полягає в тому, що право є джерелом свободи особи, котра входить у певну соціальну спільність. За допомогою права вирішується суперечність між особистою свободою й загальним благом. У правовій реальності мир цінностей включає цінності, оцінки, ціннісні орієнтири й відповідні їм ієрархічні формування системи правових цінностей. Таким чином, правові цінності існують для суспільства й індивіда у вигляді "готових формул", що орієнтують його в соціальному житті, впливаючи на вибір варіанта поведінки у сфері дії права.

У підрозділі 1.5. "Компаративістика про традиції та відновлення у правовій сфері" подане порівняльне правознавство у зв'язку з фіксацією універсального характеру права як складової різних цивілізацій і культур, що одночасно розкриває особливості існування правових систем, їх з'єднання у правові сім'ї й поділ по правових традиціях. Використання підсумків порівняльного правознавства не може бути зведене до сфери законодавства, його інтерпретації, уніфікації, а також до проблем навчання юристів. Результати порівняльних досліджень впроваджуються у правозастосовну діяльність, договірну практику, діяльність міжнародних і міждержавних об'єднань, під час здійснення різних наукових досліджень у правовій сфері. Сучасна компаративістика покликана розкривати тенденції розвитку правових систем, можливості й межі запозичення досягнень інших правових культур, шляхи збереження власних правових традицій, цінностей і норм.

Порівняльне правознавство дозволяє переборювати сформоване уявлення про європоцентристський розвиток правових культур. При цьому стає очевидною необхідність уникати використання критеріїв розвиненості при оцінці різних правових систем. Визначальним моментом для характеристики розвитку правових систем є їх класифікація на релігійні й нерелігійні (світські). Поряд із цим правові системи консолідовані по двох правових традиціях: західній і східній.

Порівняльне правознавство свідчить про необхідність відмовлення від уявлень про універсальні моделі правового розвитку, оскільки правова еволюція пов'язана з використанням традицій, унікальності й самобутності правових систем, культур і цивілізацій.

Глобалізація виводить компаративістів до розгляду проблем правової конвергенції, де особливий інтерес становить загальне право Європи й загальне право Латинської Америки, що є новими феноменами, які не належать ні до міжнародного, ані до внутрішньодержавного права. Очевидно, ці правові системи можуть бути виділені як інтегративні правові системи.

У підрозділі 1.6. “Єдність моральної та правової реальності” йдеться про одну з важливих особливостей невіддиференційованих правових систем (до яких належить і наша правова система): єдності моральної та правової реальності. Ще Б. О. Кистяковський писав, що норми права й норми моральності у свідомості російського народу недостатньо диференційовані й живуть у злитому стані. Не випадково у вітчизняній правовій системі право і справедливість пов'язуються не тільки на рівні ідей (принципів права), але й на рівні функціонування (функцій права). Із цим пов'язана теза про те, що в нашій реальності право є не тільки формально рівним, але і справедливим масштабом свободи.

Відзначимо, що відсутність універсального поняття “справедливість” характерна як для вітчизняної, так і для інших культур. Тому не можуть бути прийняті суттєві спроби абсолютизації поняття “справедливість” стосовно правової сфери. Тим часом будь-яке зведення права до букви закону, до зовнішнього правила поведінки спрямоване на звільнення права від моральності. У вітчизняній правовій культурі право завжди є синонімом правоти, правди, справедливості на відміну від західної правової культури, де право традиційно поєднується із законністю, формальною визначеністю, упорядкованістю. Для вітчизняних концепцій права характерний зв'язок з релігійно-моральними засадами, де право невіддільне від долі держави, культури, ролі особистості в державі. Цим визначається належність нашої правової системи до невіддиференційованих правових систем, для яких не властива тверда розділова лінія між правом, релігією, мораллю, політикою. Невіддиференційовані правові системи мають свою особливу логіку розвитку, сформовану на використанні традицій, колективістських засад та інших основ, що визначають правову спадщину. Їм властиве взаємопроникнення права й моралі. Тут право ототожнюється зі справедливістю не тільки на рівні

повсякденної правової культури, але й на рівні професійної правової культури. Зокрема, використання термінології “справедливе право” і “справедливе правосуддя” є доказом генетичної спільності права й моралі в нашій правовій системі.

Другий розділ дисертації – “Правова спадщина як фундамент правового розвитку” містить сім підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Про необхідність збереження й використання правової спадщини” говориться, що питання правової спадщини та її використання прямо пов’язані з уявленням про право як явище, що існує у зв’язку із соціальною владою (плюралістична концепція права), на відміну від уявлень про право як явище, що існує тільки у зв’язку з державною владою (моністична концепція права). При цьому державна влада позбавляється монополії на право, а правова спадщина полягає не тільки у зв’язку з діяльністю державних інститутів, але і всупереч їй.

Нова епоха, іменована постмодерном, загострює нестабільність правової сфери, вимагає критичного ставлення як до своєї правової спадщини, так і до правової спадщини інших держав. Відмічувана криза західної традиції права є додатковим стимулом для подолання європоцентристського підходу до права, його основних ідей, принципів, цінностей і норм.

Розбіжності щодо використання правової спадщини виводять до особливостей поділу всіх правових систем сучасності на два різновиди: віддиференційовані й невіддиференційовані, де віддиференційовані правові системи існують як відособлені стосовно релігії, моралі, звичаю, політики. У невіддиференційованих правових системах право нерозривно пов’язане з іншими регуляторами й цінностями. Якщо до складу віддиференційованих правових систем належать сім’я романо-германського й сім’я загального права, то невіддиференційовані правові системи включають: релігійну правову сім’ю, традиційну (звичаєвоправову) сім’ю, євразійську (ідеологізовану) правову сім’ю, далекосхідну правову сім’ю.

Правовий розвиток не може сформуватися на основі правових інститутів і функціонування права віддиференційованих правових систем, виражаючи ситуацію таким чином, начебто невіддиференційовані правові системи – це стан відсталості правового буття. По-перше, невіддиференційовані правові системи – це основний масив на правовій карті світу, і, по-друге, ці правові системи мають свою внутрішню логіку розвитку, що не змінюється у процесі діалогу правових культур. Існування невіддиференційованих правових систем поряд із віддиференційованими являє собою два визначальних напрями правового розвитку, що відбивають різницю у світосприйманні, ставленні до Бога, інших людей, традицій предків, виражені в особливостях правового менталітету і сприйнятті інших правових культур. Вивчення й використання правової спадщини невіддиференційованих правових систем має складати таку саму скарбницю правознавства, якою традиційно є правова спадщина віддиференційованих правових систем.

Існує нагальна потреба продовжувати свою традицію права у зв'язку з неефективністю багатьох запозичених правових інститутів і норм у механізмі дії права України. Можна очікувати на підвищення інтересу до власної правової спадщини, оскільки дедалі стають помітнішими можливості підвищення ефективності правової системи України при її використанні.

У підрозділі 2.2. **“Традиції та новації в цивілізаційному вимірі правової реальності”** йдеться про загальний родовий досвід культури, що набув стійкого характеру, який закріпився в певних стереотипах і правилах культурної діяльності, що іменується традицією. Відхилення від традиційного досвіду, пов'язане з його творчим розвитком, носить найменування новації. Традиція це зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім, це зв'язок як спадкування. Тут повторюваність не є вирішальним критерієм, оскільки традиція затверджується міжчасовою наступністю уявлень. Наступність саме є передачею спадщини та її сприйняття.

Вважається, що термін “традиція” породжений в юриспруденції, де він спочатку означав передачу спадщини, майна. Термін “традиція”, на відміну від терміна “звичай”, більш універсальний, використовується в багатьох випадках, на яких не поширюється звичай. До того ж звичай не здатний змінюватися, структурно переформовуватися, збагачуватися так само швидко, як традиція. Звідси поділ традицій на статичні й динамічні. Для статичних характерна сталість компонентів, тверда структура, відносна простота (саме ці традиції іменуються звичаями). Динамічні традиції характеризуються компонентним складом, що змінюється, структурою, яка перетворюється, зростанням складності чи спрощення. Нові комбінації чи збагачення новими компонентами (інновації) складають характерну рису динамічних традицій.

Неминучість традиційних уявлень – їх поступова зміна, модифікація. Еволюція традицій відбувається по двох напрямках: по-перше, це подолання старих традицій, і, по-друге, це становлення нових традицій. Виникнення нових традицій не пов'язане прямо з руйнуванням старих традицій, оскільки можливі збагачення й розвиток традицій за змістом і формою. Традиції в процесі свого функціонування об'єктивно ведуть до затвердження й закріплення однаковості, усунення розмаїтості, викликаной випадковістю. У цивілізаційному процесі важливу роль поряд із традиціями відіграють інновації, тобто будь-які відкриття, що здійснюються на особистісному рівні, але досягають їх прийняття на соціальному рівні. Основною умовою новацій є їхня транслюваність.

Правові традиції, характер їх використання складають головну підставу з'єднання правових систем у правову сім'ю. Якщо проаналізувати зміст правового стилю як основної характеристики правової сім'ї, то можна дійти висновку, що це ніщо інше, як правові традиції. Так, у сім'ї загального права правова традиція накопичення й використання нормативів досвіду судових рішень, а в романо-германській правовій сім'ї - правова традиція формування абстрактних нормативів у законотворчій діяльності. У сім'ї загального права

- традиція пріоритету процесуального права над матеріальним, у сім'ї романо-германського права - традиція підвищення матеріального над процесуальним.

Таким чином, питання про правові традиції, їхню специфіку й використання має безпосереднє відношення до існуючих національних правових систем, їх входження в різні правові сім'ї. Врахування власних правових традицій стосовно правової системи України є важливим у зв'язку з використанням запозичених правових інститутів, цінностей і норм.

У підрозділі 2.3. “Правова реальність у процесах трансформації суспільства” виділені три концепції трансформації суспільства, сформульовані у XX сторіччі, що привертають увагу дослідників: концепція А. Тойнбі про циклічний рух людського суспільства, де історія складається з безлічі цивілізацій, що самостійно розвиваються і проходять шлях від народження до смерті; концепція П.Сорокіна, за якої суспільство рухається в межах трьох соціокультурних типів; концепція К. Ясперса, в якій лінійна історія суспільства проходить декілька критичних відрізків – осьовий час, що визначає наступну епоху.

Таким чином, теорія цивілізацій набуває дедалі більш чітких обрисів, хоч і залишається предметом дискусій. Тут перспективними є розробки Ш. Ейзенштадта, котрий виділив основи і структуру цивілізаційної побудови суспільства. Визначальним моментом для структуризації став поділ центру й периферії, що потягло за собою формування “великої” й “малої” традицій. Затвердилися символічне підкреслення відмінності центру від периферії, функція центру із створення нових інститутів, підпорядкування периферії центру, сформульованим центром принципам.

Виниклі на зорі цивілізації суспільства значно розрізняються по таких ознаках, як відмінність центру від периферії, структурна диференціація, межі між компонентами макросоціального порядку, розробленість символіки. Дискусії з приводу перетворення первісних суспільств і змін у суспільствах цивілізації привели до виділення трьох визначальних компонентів: а) елітних груп, що сприяють створенню й затвердженню нових відносин; б) ресурсів і в) зразків соціальних відносин або інститутів, що стимулюють перетворення. Дія цих компонентів розрізняється по двох макротипах суспільства: плюралістичному й моністичному. У моністичних суспільствах межі різних секторів – релігійного, економічного, політичного, правового і т. ін. – збігаються або один сектор панує над іншими. У плюралістичному суспільстві існує автономія цих секторів. У цьому зв'язку історія людського суспільства фактично може бути розглянута як історія двох типів суспільства: колективістичного й індивідуалістичного.

Важливим є висновок, що виникнення держави не складає рубіжного етапу в розвитку суспільства, оскільки держава – це тільки одна зі складових різних цивілізацій. Необхідно констатувати трансформацію первісних суспільств у традиційні суспільства (цивілізації), а далі – їх перехід до сучасних суспільств (цивілізацій).

Подолання лінійного бачення розвитку суспільства, ідей європоцентризму, існування єдиної цивілізації, становлення світової держави і всесвітнього права – складають визначальний зміст сучасних розробок цивілізаційного підходу.

У підрозділі 2.4. “Традиції в праві та правова спадщина” йдеться про те, що, будучи фактором стабільності в суспільстві, правова система несе в собі традиції, які забезпечують зв’язок між минулим, сьогоденням і майбутнім не тільки права і правової культури, але всієї культури суспільства в цілому. Традиції в праві це правове спадкування, вони є синонімом абсолютного, вічного, існуючого в різні часи. Їхній авторитет забезпечується корисністю, поширеністю, масовістю застосування, ефективністю дії. Традиції в праві в більшості випадків не мають потреби у примусі.

Традиції в праві, їхня історична доля, збереження і зміна цих традицій безпосереднє своє вираження знаходять у проблемі наступності. Наступність у праві це зв’язок між етапами, чи ступіннями, розвитку, що полягає в збереженні елементів права як цілого чи окремих його сторін, при переході правової системи з одного стану в інший. Необхідно розрізнити поняття “наступність” і “акультурація”, оскільки правова акультурація вже є запозичення положень інших правових культур, яким саме підринається наступність власної правової культури. Наступність у праві здійснюється використанням як традиційних регулятивів (звичаїв, традицій, звичок), так і залученням раціональних регуляторів (закони, рішення, договори). Наступність може бути виражена у правових нормах і інститутах, правосвідомості, правовій поведінці. Вона може стосуватися як права, так і того, що іменують метаправом (правознавством).

Цілісність права досягається не тільки збереженням і використанням традицій, забезпеченням наступності, але самим існуванням того, що може бути назване, за аналогією з культурною спадщиною, правовою спадщиною. Правова спадщина – це сукупність зв’язків, відносин і результатів правового розвитку минулих історичних епох у межах окремої правової культури, правової системи чи правової сім’ї. Правова спадщина втілена в сукупності правових цінностей, закладених в основу будь-якої правової системи, за допомогою яких існує, функціонує й розвивається право. Національна правова культура в кожний конкретний момент містить у собі правову спадщину і творить її. На цьому тлі є ще помітнішими, по-перше, визнання циклічності в еволюції права і, по-друге, переорієнтація з прогресу на підтримку традицій, за допомогою яких можна забезпечити гуманістичне розуміння сучасного права.

Різниця між Заходом і Сходом виявляється в існуванні двох традицій права, що є визначальними у становленні правової спадщини різних цивілізацій і культур. Західна традиція права, пов’язана з автономністю, відособленістю права від моралі, релігії, політики, ідеології, основну увагу приділяє правам і свободам, чітко розмежовує сфери приватного й публічного

права, підтримується й розвивається юридичною елітою. Східна традиція права пов'язана з проникненням у правову сферу інших систем соціального регулювання, тут право в першу чергу – це встановлення влади, народу, Всевишнього. Визначальними є юридичні обов'язки, відсутній чіткий поділ сфер приватного й публічного права, розвиток права визначається державною владою, відсутня юридична еліта, що відокремилася.

Сучасний правовий розвиток України слабко орієнтований на використання своєї правової спадщини, характеризується значною правовою акультурацією, некритичним запозиченням досягнень західної традиції права.

У підрозділі 2.5. “Західна традиція права та її раціоналізм” подана західна традиція права, яка сягає корінням у приватне римське право, складається під впливом канонічного права, має високий рівень законодавчої культури, формується відповідно до концепції правової держави. Вважається, що саме по цих ознаках правові системи поєднуються в західній правовій традиції.

У сучасну епоху західна правова традиція характеризується (Г. Дж. Берман) тим, що, по-перше, право чітко відособлене від релігії, політики, моралі й т. ін.; по-друге, право розвивається юристами-професіоналами; по-третє, в юридичних навчальних закладах розробляються правові концепції й систематизації; по-четверте, юридичне навчання складає метаправо, за допомогою якого право оцінюється й пояснюється.

Криза західної традиції права пов'язана з постійним підвищенням права, що призвело до фактичного отождолення права й Бога. У той самий час Захід перестав бути центром існуючого світу (кінець європоцентризму). Нарешті, виявилися неспроможними твердження про послідовний розвиток права через минулі покоління в майбутнє, не сприймаються ідеї про порятунок світу через прогрес права. Тому не випадкові спроби перебороти вузькість традиційних західних концепцій права: позитивістської, природної й соціологічної шляхом створення єдиної інтегрованої юриспруденції. Ця нова юриспруденція (соціальна теорія права) має ґрунтуватися не тільки на розумі, але й на почуттях, інтуїції та вірі, на ідеї, що у право треба вірити, інакше воно не працюватиме. Соціальна теорія права має просунутися далі від вивчення західних систем права й західної правової традиції до вивчення систем і традицій права, що не належать Заходу, до питань взаємодії західного й незахідного права.

На цьому тлі явно завищені твердження про нормативно-законодавчу систему як природний магістральний шлях правового розвитку, про вироблення єдиних основних правових цінностей, про публічне і приватне право як необхідні складові правової сфери. Недоречним є скепсис стосовно прецедентного права, його можливостей та історичної перспективи з огляду на визнану первинність юридичного прецеденту як джерела права.

У підрозділі 2.6. “Колективізм і індивідуалізм у правовому розвитку суспільства” говориться, що ідея біполярності людської історії, яка

розвивається між двома полюсами, якими є колективістичні й індивідуалістичні суспільства, набуває дедалі більшого визнання. Значення колективістичних і індивідуалістичних засад в історії розвитку людського суспільства як визначальних привело до поділу всіх цивілізацій, що існували після архаїчних (первісних) суспільств, на колективістичні й індивідуалістичні в залежності від стилю мислення, почуттів і своєрідності колективних дій.

У різні історичні епохи конкретні суспільства були чи колективістичними, чи індивідуалістичними або тяжіли до якогось із цих різновидів. Багато в чому цим визначалася специфіка права й держави. З колективістичними й індивідуалістичними засадами в суспільному житті пов'язується поділ правової культури на два типи: соціоцентристську й персоноцентристську. Головна різниця правових культур у пріоритетах: в одному разі на першому місці особистість, її права і свободи, а в іншому – колектив, права і свободи колективу.

Тим часом існуючі різниці у використанні принципів колективізму й індивідуалізму при становленні й розвитку правових культур не означають: по-перше, що правовий розвиток це рух від колективістичних засад до індивідуалістичних; по-друге, у принципі ідея пріоритету чи вищої цінності прав особистості неспроможна, оскільки будь-яка держава складається з людей, котрі мають за конституцією такі самі права, як особистість, котра претендує на верховенство своїх прав; по-третє, ідея прогресу, що народилася в епоху модерну (правового прогресу, зокрема), уже показала свою неспроможність при вступі суспільства в епоху постмодерну.

Розвиток правової культури на Русі є прямим відбиттям колективності. Не випадково М. Бердяєв пов'язував негативне ставлення до права, змішання права й моралі з руським колективізмом. Не тільки державності в європейському вигляді не існувало на Русі. Довгі роки не існувало схожої на європейську правової культури, що формувалася на колективістичних засадах, які визначили пріоритет юридичного обов'язку перед суб'єктивним правом. Коли ж у XIX сторіччі почалося активне запозичення європейських правових нормативів і державних інститутів, це привело до руху в напрямі, протилежному шляху західної цивілізації.

У підрозділі 2.7. “Старий і Новий Заповіти як основи права” говориться, що старозавітна правова реальність є одночасно релігійно-міфологічною й раціонально-понятійною, в якій моральні і правові розпорядження носять характер завітів і міфологем.

Старозавітне право одержало своє вираження в “П’ятикнижжі”, де містяться як закони у строгому розумінні цього слова, так і умовляння, моральні розпорядження, численні ритуали й обряди. При цьому розрізняються моральні, обрядові й цивільні закони. Моральні закони включають десять заповідей. Серед обрядових законів нормативи, присвячені улаштуванню святилища, скінії, Великодню, обітницям, обрізанню, очисній воді й т. ін. Цивільні закони включають нормативи, що належать до заповідей і конкретизують їхні положення.

В основі старозавітного права лежать уявлення про правду-справедливість, що визначають дії Бога, а також є сутністю царської влади й суду. "П'ятикнижжя" наповнене умовляннями вершити правду і справедливість. Тут проводиться принцип особистої відповідальності людини за свої діяння. Право кривної помсти обмежене певними нормативами. Так, заборонялося мстити за кров будь-кому з родичів убивці, крім нього самого. У покараннях відсутня та суворість, що появилася в більш пізні часи.

Довгі роки Священне Писання було найважливішим джерелом як світського, так і церковного права. Окремі інститути старозавітного права чи були зразком і основою християнського порядку життя, чи прямо визнавалися обов'язковими для християн. Заповіді Христа як пряме вираження Божественної волі загальнообов'язкові для християн. Крім них, у Новому Заповіті міститься писання Апостолів, у яких розкривається євангельське вчення про ставлення християн до закону й державної влади.

В юридичній літературі відзначається релігійна легітимність сучасної концепції прав людини на основі таких джерел християнства, як Старий і Новий Заповіти. Християнство підготувало ґрунт правам людини такими ідеями, як єдність людського роду й рівність його членів, унікальність і гідність кожної людини. Християнські засади простежуються у принципах демократії, поділу влади і громадянського суспільства. Християнською спадщиною визнається ідея становлення соціальної правової держави як відбиття новозавітної заповіді любові до ближнього.

Нове місце релігії в сучасному світі позбавляє християнство претензій на ідеологічне панування стосовно інших релігій, у той самий час у християнства своя ніша в постмодерністському світі, на яку не претендує навіть сучасна наука. Ознаки плюралізму й діалогу - основний поворот у сучасній теології. Сьогодні Церква стає значимою інстанцією морального контролю над соціальним життям. Перестаючи бути інститутом влади, вона забезпечує умови реального руху до християнського морального ідеалу через затвердження цінності людського життя, осуду насильства, участі у зміцненні світу, у боротьбі за збереження навколишнього природного середовища.

Розділ третій "Діалог правових культур і наступність у правовому розвитку" містить сім підрозділів.

У підрозділі 3.1. "Правова культура і правова акультурація" говориться про специфіку правової культури, що визначається з використанням сучасних поглядів на культуру, її типологію, а також на основі врахування взаємодії культур, що виходить до процесів правової акультурації.

Правова культура при інформаційно-семіотичному підході є втіленням засобів, способів і результатів юридичної діяльності. При цьому характеристика правової культури пов'язана з важливою передумовою про відсутність єдиної правової культури для всіх народів і націй. У правовій культурі виділяється зовнішня правова культура (периферійна правова культура), яку складають позиції й цінності населення, і внутрішня правова

культура (центральна правова культура), головний зміст якої складає професійна юридична діяльність і її результати. Рівень розвитку правової культури багато в чому визначений змістом внутрішньої правової культури, її спрямованістю й цілісністю. Звідси значення юридичної еліти у вирішенні проблем правового розвитку, удосконалюванні правової культури.

Сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Відбуваються процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, юридичної освіти. Результати правової акультурації можуть бути позитивними й негативними. Глобальною акультурацією є рецепція права, під час якої відбуваються глибинні зміни у правовій культурі. Деформація правової культури під впливом іншої (чи інших) правових культури, що створює напругу в правовій сфері й ускладнює правовий розвиток, носить найменування правової декультурації.

Розуміння необхідності обмежень при запозиченні нормативів і цінностей інших правових культур помітне вже на етапі становлення сучасних правових систем. Можна констатувати, що успішне використання запозичених інститутів, норм і цінностей є винятком. У більшості випадків запозичене виявляється менш ефективним, ніж його буття у власній правовій культурі. До того ж відбувається деформація запозичених інститутів, норм і цінностей під впливом компонентів тієї правової культури, в яку вони включаються.

У діалозі правових культур виявляється їхня самотність, що складає визначальний фактор буття національних правових культур. Наростання взаємодії між правовими культурами не тільки розширює простір правової культури, але й вимагає від кожної правової культури, з одного боку, стійкості стосовно інших правових культур, а з іншого – здатності до засвоєння інновацій.

У підрозділі 3.2. “Динаміка правової культури” розкриті основні напрями підвищення рівня правової культури, серед яких: формування почуття права й законності; опанування досягнень логіко-правового мислення; удосконалювання законодавства; підвищення рівня законопроектних робіт; удосконалювання реалізації права; удосконалювання застосування права; здійснення концепції поділу влади; збереження традицій і впровадження новачій у систему юридичної освіти.

Парадокс сучасного життя виражений у проблемі плюралістичності існуючих національних правових культур і моністичності прав людини внаслідок їх обов’язковості, що затверджується, для кожної культури. Визнання основних прав для всього людства – ідея, що виникла завдяки християнству й що базується на уявленнях про гідність кожної людини, її богоподібність, порятунок і безсмертя. Об’єднання універсальної традиції прав людини з культурною самотністю складає проблему культурного проникнення (аккультурації) й символізації цінностей. Кожна культура породжує свою власну раціональність, свою мораль, право, естетику й

виражається у своїх символічних формах. При цьому розуміння однієї культури не може бути цілком перекладене мовою іншої культури.

Для існування сучасних правових культур важливого значення набуває міжцивілізаційний діалог, у рамках якого: 1) засвоюється прогресивний досвід при збереженні цивілізаційних особливостей кожного співтовариства, культури й менталітету народу; 2) сприймаються тільки ті положення, що дане співтовариство в змозі опанувати; 3) сприйняті елементи іншої цивілізації набувають нового вигляду; 4) діалог цивілізацій приводить до розвитку цілісності всіх цивілізацій і забезпечує плюралізм існуючих культур.

Питання динаміки правової культури України пов'язані з використанням у нас норм і стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, є предметом конкретної правової політики, визначають науковий пошук сучасних загальнотеоретичних, галузевих і спеціальних правових досліджень.

У підрозділі 3.3. “Загальноправовий розвиток і збереження національної правової культури” говориться, що більшість досягнень останніх років у правовій сфері була пов'язана з висуванням ідеї прав людини як основної в правовому розвитку. Будучи визначальною рисою західної традиції права, використовуючи стан європоцентризму на правовій карті світу, права людини не тільки посіли центральне місце в міжнародному праві, але й почали підмінювати ідею права як таку. На жаль, провідна роль прав людини не забезпечує ефективного впливу права на громадське життя, на свідомість і волю людей, їхню поведінку. Складається відчуття втрати консолідуючих і творчих можливостей права у зв'язку з наростанням кризових ситуацій і неконтрольованих процесів. Відмічувана криза західної традиції права змушує звернутися до питань різноманіття існуючого правового світу з його унікальними правовими культурами. При цьому в новому світлі появляється проблема прав і обов'язків як найважливіших компонентів права. Мабуть, ігнорування обов'язків у праві настільки ж небезпечно, як і недооцінка ролі прав.

Пізнання всього правового досвіду людства, врахування розбіжностей менталітетів, культур, економічних умов і політичної специфіки, що складаються на національному рівні, дозволяє уникнути ідей перебільшення однаковості. Тут розкриваються можливості юридичної антропології, що не тільки дозволяє виділити загальноправові тенденції, визнати правове різноманіття, але і врахувати антропологічний дуалізм сучасного права: на Заході – з визначальною роллю прав і на Сході – з визначальною роллю обов'язків.

У цьому зв'язку мають враховуватися як специфічні риси національного правового розвитку України, так і її належність до євразійської цивілізації. Значимі особливості нашої політичної географії, для якої, по-перше, створене є результатом того чи іншого впливу; по-друге, традиційна орієнтація політики не на право, а на силу; по-третє, характерна постійна опозиція влади й народу; по-четверте, жертвою модернізації суспільства виявилася релігія (православ'я).

У підрозділі 3.4. “Євразійська цивілізація та євразійська правова сім’я” йдеться про те, що термін “Євразія” ввів В. Гумбольдт для позначення всієї території Старого Світу, що включає Європу й Азію. У 20-ті роки ХХ сторіччя емігранти з Росії (М. Трубецькой, П. Савицький, П. Сувчинський, Г. Флоровський) додали цьому терміну іншого розуміння як напряду думки на грані філософії й політики, назвавши його “євразійством”. У рамках євразійства був сформований усеохоплюючий світогляд, що в 90-ті роки стає основою пострадянського антиєвропізму. Сьогодні ідеологія євразійства, по суті, єдина реальна альтернатива культурно-економічній колонізації Росії, України, Білорусі у світі, що глобалізується.

Джерела євразійства виявляються в М. М. Карамзіна, котрий запропонував розглядати монголо-татарське ярмо не просто як катастрофу, але як певний позитивний початок для Русі, що забезпечив формування централізованої держави і скріпив неосаяні територіальні простори. Євразійська цивілізація появляється як особлива географічна, соціально-історична й соціально-культурна спільність людей, що спирається на національно-культурні традиції, норми, цінності й досвід багатовікового співробітництва євразійських народів. ХХ сторіччя для євразійської цивілізації виявилось руйнівним, оскільки були втрачені досягнення в економіці, політиці, праві, освіті. Сьогодні з великими труднощами євразійська цивілізація відновлює свою самобутність, історичну пам’ять, виходить до своєї спадщини, нерозтраченого потенціалу власної культури.

Концепція євразійства в її сучасному трактуванні націлює на використання культурних традицій Заходу і Сходу. Вона має незаперечну перевагу перед теорією модернізації при вирішенні конкретних питань сьогодишнього буття. Головне ж у тім, що євразійство складає перспективу для майбутнього України, її культури, права й державності, на відміну від устремлінь стати задвірками Європи, відкинувши свої цивілізаційні основи, традиції й цінності. У євразійській цивілізації серед специфічних принципів права: акцент на обов’язках, а не на правах громадян; пріоритет інтересів держави перед інтересами громадян; тенденція єднання права й ідеології; відсутність чіткої грані між публічним і приватним правом та ін.

Пріоритет у розробці ідеї євразійського права належить відомому історику, філософу права й державознавцю М. М. Алексєєву. Використання його концепції є дуже перспективним у зв’язку з ідеєю справедливої держави як колективної чесноти. На тлі непередуманого запозичення західних державних і правових інститутів, що призводять до дестабілізації державного життя й посилення правового нігілізму, існує можливість здійснення реформ на основі євразійської правової моделі й відповідної їй гарантійної державності. Євразійська правова політика пов’язана з такими орієнтирами, як визнання права на духовний і культурний розвиток як вищу цінність; фіксація основних обов’язків держави й кожної особистості для реалізації цього права; формування державно-приватної системи господарства для забезпечення соціальної справедливості; відродження духовності, релігійності й культури.

У підрозділі 3.5. “Візантійська правова культура й давньоруське право” говориться, що задовго до утворення Київської Русі у східних слов’ян, котрі активно взаємодіяли у процесі розселення з іншими етносами й державами, відбувалися процеси правоґенезу й на міфологічному фундаменті утворювалася правова ментальність етносу. Праслов’янська лексика VI століття вже містила такі поняття, як суд, закон, право, правда й ін., а також відбувала систему уявлень про правопорушення й покарання.

Традиції візантійської культури мають для нашого суспільства особливий смисл, оскільки Візантія дала слов’янському світу писемність, естетичні принципи, політичну фразеологію, правові нормативи, деякі моральні норми й багато чого іншого. Серед цивілізацій минулого важко знайти таку, яка б залишила після себе більше писаних законів, ніж Візантія. Візантійське право розвивалося під впливом комплексу норм, успадкованих від Римської імперії. Разом з тим нормативи римського права були перероблені й переглянуті візантійськими юристами з використанням місцевих традицій і норм канонічного права. Розмаїтість використаних у Візантії джерел права дозволяє стверджувати існування деякого юридичного плюралізму. Принципова різниця між римським і візантійським правом у тім, що якщо стосовно римського права канонічне є антитезою, то у візантійське право канонічне право входить як його складова частина. При цьому візантійське право пов’язує закон і справедливість.

Найбільш значимим фактором, що справив вплив на правову культуру Давньої Русі, було християнство з його ідеями першості Божественного над людським, духовного – над матеріальним і земним. Характерно, що правові ідеї давньоруської епохи склалися багато в чому завдяки церковному (канонічному) праву, що й само було важливим компонентом правової системи Київської Русі. Тим часом привнесення канонічних норм із Візантії не змінило того становища, що майнові відносини в IX – XII століттях регулювалися нормами звичаєвого права, а нормативно-правові акти, що приймалися, багато в чому розвивали вітчизняні традиції, встановлювали судову практику князів, закріплювали зовсім новий порядок. У сімейно-шлюбних відносинах регулювання здійснювалося в основному нормами канонічного права, що було оформлено церковними статутами Володимира і Ярослава, однак і вони використовувалися з урахуванням вітчизняних традицій шляхом пристосування до умов життя Давньої Русі. Вплив візантійської правової культури на давньоруське право не був прямолінійним і безпосереднім. Відомий завзятий опір візантизму в кримінальному праві, де тільки через шість сторіч система кримінальних покарань, у якій фігурувала страта, а також система калічницьких і тілесних покарань одержали своє оформлення за посередництвом Кормчої книги в Соборному Уложенні 1649 року.

Криза візантійської правової традиції в XIX сторіччі не означає, що візантійське право не залишило свого сліду у становленні права народів Південно-Східної Європи, зокрема давньоруського права. Візантійська правова

культура одержала своє відбиття в багатьох формах і позитивних рисах вітчизняної правової спадщини.

У підрозділі 3.6. “Церковне право у вітчизняній правовій традиції” наводиться поняття про церкву як релігійний союз, відмінний від всіх інших об’єднань людей, що пов’язано з Ісусом Христом, Котрий назвав своїх послідовників Церквою. У сферу права Церква вступає, по-перше, як носителька свого власного права (внутрішнє церковне право) і, по-друге, у зв’язку із взаємодією з іншими соціальними об’єднаннями (зовнішнє церковне право). Православна Церква ніколи не заперечувала права на участь світської влади у формуванні як зовнішнього, так і внутрішнього церковного права за умови, що світський законодавець діяв би так само, як сама Церква. Звідси поява специфічних джерел церковного права у формі номоканонів, що містять церковні правила й закони світської влади.

Першоджерелом діяльності Церкви є Божественна воля Засновника Церкви й тому право Церкви за своїм походженням це Божественне право. У той самий час частково право створила сама Церква (внутрішнє право), а частково - держава (зовнішнє право), тобто появляється як право людське. Божественне право, визначаючи основи Церкви, має характер незмінюваності. Джерелом його пізнання служать книги Священного Писання, а також Священний Переказ, виражений в апостольських установленнях. У вітчизняній історії церковного права виділяються питання, пов’язані з долею грецького номоканона в Росії й поступовим формуванням власного церковного права. В історії утворення власного церковного права розрізняють три періоди. Перший – пов’язаний з початком християнства на Русі до встановлення автокефальної російської Церкви (друга половина XV ст.), коли були закладені першооснови церковного права й визначалися своєрідні ставлення Церкви до громадянського суспільства й держави; другий період – від другої половини XV сторіччя до епохи церковних і державних перетворень Петра I. Тут більш чітко визначені сфери Церкви й держави, а світська влада справила вирішальний вплив не тільки на зовнішні, але й на внутрішні справи й відносини Церкви; третій період – від церковних перетворень Петра I до кінця XIX сторіччя, коли склалася система особливого права Церкви. При цьому Церква, залишаючись вільною у своїй духовній сфері, була тільки частиною державного устрою й управління.

Відновлення канонічного ладу управління православною Церквою, розпочате 1905 року Указом Миколи II і завершене проведенням помісного Собору (1917 – 1918) покликане було відкрити новий період в історії церковного права. Однак Жовтнева революція 1917 року докорінно змінила ставлення до релігії й Церкви, оскільки до влади прийшли особи, котрі сповідували атеїзм. У практику увійшло переслідування за віру, а проголошена свобода релігійної й антирелігійної пропаганди виявилася повною підтримкою атеїзму. У роки Радянської влади Церква, по суті, залишалася єдиним хоронителем підвалин вітчизняної культури, традицій і

всіх тих основ, на яких розвивалася наша цивілізація з моменту введення християнства на Русі. У цьому зв'язку вивчення церковного права дозволяє більш повно уявити процес формування нашої правової культури, правового менталітету, правових традицій, усього того, що носить найменування правової спадщини й має бути підставою подальшому правовому розвитку.

У підрозділі 3.7. “Правова система України в євразійській правовій сім’ї” аналізується проблема збереження національної правової культури на тлі активного діалогу правових культур, посилення інтегративних процесів і твердого нав’язування окремих правових цінностей. Ідея просування України в Європейський Союз найчастіше підкріплюється судженнями про належність правової системи України до сім’ї романо-германського права. Тим часом, незважаючи на активне запозичення досягнень романо-германської правової сім’ї й сім’ї загального права, правова система України продовжує значно відрізнятися від систем, входних у ці правові сім’ї. По суті, зберігається група правових систем (України, Росії, Білорусі), зміст і розвиток яких свідчить про існування специфічної правової сім’ї, яку можна, використовуючи наробітку теоретиків євразійства та євразійського права, іменувати євразійською правовою сім’єю.

При оцінці вітчизняного правового розвитку варто враховувати різницю соціокультурних світів зі специфічними уявленнями про світогляд людини, умови її буття і пов’язані з цим форми громадського життя. Незважаючи на активний діалог, що відбувається в сучасному світі, ціннісні парадигми східної й західної традиції істотно розрізняються. Найбільш важлива риса, що визначає різницю ставлення до держави в нас і на Заході, виражена в тім, що в західних країнах держава появляється у вигляді знеособленої сили законів, яким підпорядковані будь-які представники влади і громадяни. У нас влада завжди персоніфікована на всіх рівнях – від президента до муніципального чиновника. Перебування України, Росії, Білорусі на стику Сходу й Заходу об’єктивно змушує їх вирішувати проблему діалогу різних соціокультурних світів як свою внутрішню проблему. Тому ідеї євразійства складають необхідну основу існування цивілізації, що перебуває між східним і західним світом.

Серед основ для віднесення правової системи України до євразійської правової сім’ї той факт, що в ній набагато більше своїх особливостей, ніж загальних ознак з романо-германською правовою сім’єю. Наша правова система найпевніше прерогативна, ніж нормативна, оскільки в ній найчастіше діють правові поняття, а не норми права; вона ближче до релігійних правових систем, ніж до світських; тут право це засіб у руках держави для створення нового економічного порядку; приватне право значною мірою поглинається публічним правом; зберігається тверда залежність права від політики й економіки; відсутнє самостійне комерційне право. До того ж подібність сучасного стану правових систем України, Росії й Білорусі – важливий аргумент на користь віднесення їх до євразійської правової сім’ї, не говорячи вже про подібність правового менталітету цих народів, традицій їхніх

правових культур і державного будівництва. Правова система України, одержавши самостійне буття, несе в собі традиції євразійської правової сім'ї, що забезпечують збереження правового менталітету народу України, специфіку його правової культури. А тому будь-які запозичення з інших правових культур виправдані лише тоді, коли вони не руйнують вітчизняну правову спадщину.

Четвертий розділ дисертації має назву "Юридичний образ постмодерну" і включає п'ять підрозділів.

У підрозділі 4.1. "Криза держави й нові риси права в умовах постмодернового порядку" говориться, що останніми десятиліттями дедалі помітнішою стає культурно-історична неспроможність модерну, pojawiaються незвичні форми світорозуміння і творчості, що позначаються поняттям "постмодерн". Ці нові процеси, які не укладаються в рамки європоцентристського й раціоналістичного, виділив А. Дж. Тойнбі (1954 р.), котрий кризу сучасної епохи пов'язав із симптомами постсучасної епохи (постмодерну), що появилися.

В умовах розвитку постмодерну суспільство переходить до нової історичної форми синтезу з державою. Ті механізми громадянського суспільства, що напрацьовувалися сторіччями, стають неспроможними. Різко скорочується сфера публічної присутності держави в суспільному житті, що залишає цей простір для включення економічних, правових і моральних регулятивів соціальних відносин. Постмодерн пов'язаний із затвердженням плюралістичної парадигми, відмовленням від європоцентризму й етноцентризму, проголошенням принципу множинності, фрагментації культурної єдності, увагою до особистості та її внутрішнього світу, структур, що самовиявляються, питань ідентичності тощо. Постмодерністська модель держави передбачає наявність "розумної", інноваційної, публічної, економічної державної системи з максимальною передачею повноважень на нижчі поверхи управління й самоврядування. Нестабільність сучасного світу ставить нові проблеми перед існуючими державами і правовими інститутами багато в чому тому, що вони засновані на пріоритеті лінійності, стабільності і стійкості. Складність і нелінійність буття, що з'єднує порядок і хаос, створює нові підстави для розгляду конфліктного призначення права, держави, юридичної професії.

Постмодерністські культури втілюють новий тип відчуття й мислення, що відбиває глобалізацію життєвого світу, під час якої слабшають обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій. Для державного і правового розвитку ця обставина означає, що територіальність перестає бути організуючим фактором соціального й культурного життя. Відбувається криза національної держави, вона втрачає колишню монополію на моральні і правові ресурси. Глобалізація ставить під сумнів такі властивості держави, як суверенітет і територіальний устрій.

Спроби проникнути у процеси правового розвитку в епоху постмодерну викликають питання правильності обраної в Україні стратегії у правовій сфері,

націленої на створення законодавчого права. Очевидно, наша проблема полягає в зайвій раціоналізації права. У цьому зв'язку актуальним стає використання власної правової спадщини і правових традицій, більш активне впровадження в юридичну практику розробок вітчизняної юридичної науки, розвиток нормативно-правової бази й державних інститутів, адекватних правовому менталітету і правовій культурі нашого народу.

У підрозділі 4.2. **“Праворозуміння в епоху постмодерну”** відзначається, що правова реальність в епоху постмодерну зазнає істотних змін. Основа права, іменована догмою права, втрачає свою стійкість, стає рухливою, плінною. Розвиваються кризові явища у правовій реальності й одночасно відбувається процес формування її нових властивостей. Стає дедалі більшою зрима межа між традицією праворозуміння, що стала класичною (нормативною, соціологічною й філософською), і тим баченням права і правової реальності, що відповідає епосі постмодерну. Новий тип праворозуміння пов'язаний з використанням таких філософських концепцій, як феноменологія, герменевтика, антропологія, синергетика. Вихід до сучасного праворозуміння бачиться на шляху розуміння права в його русі в різних цивілізаціях і культурах, ролі права у світі, що глобалізується, осмислення сполучення загальнолюдського й національного у правовому розвитку, аналізу права як першооснови світопорядку, що складається.

Питання праворозуміння не можуть вирішуватися без урахування конфліктного призначення права. Тому необхідно виходити із сучасних розробок у сфері конфліктології, бути націленим на визнання загальності соціального конфлікту, його існування в усіх сферах громадського життя, перебороти традиційне юридичне уявлення про виключно аномальний характер конфліктів. Нові риси права можуть бути розкриті через призму визнання загальності конфліктів, а також їх корисності й необхідності.

У сучасному праворозумінні потрібно врахувати нелінійну детермінацію права, що поєднує минуле (матеріальні причини), сьогодення (діяльнісні причини), майбутнє (цільові причини) і вічне (формальні причини). Для права кожна з цих причин складає комплекс факторів, що справляють вплив на генезис правової реальності.

Висування людської особистості з її правами і свободами в центр правового розвитку призводить до гіпертрофії інтересів індивіда, їх протиставлення інтересам суспільства. Тут важливою виявляється проблема втрати священного, втрата Бога. Звідси при вирішенні питань праворозуміння не можна обійти релігійний вимір права, оскільки справедливо зауважено, що у праві зберігається не тільки традиція, але й віра у Всевишнього, Котрий освячує шлях праву в соціальному світі.

Відповідно до викладеного пропонується таке визначення поняття права: право – це історично сформована, морально обґрунтована й релігійно вивірена, легалізована нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) й відповідну поведінку людей, організацій, соціальних

спільностей, що використовує процедуру, формалізоване рішення й державний примус для запобігання й вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності.

У підрозділі 4.3. “Новели методології юридичної науки постмодерну” подані положення, які стосуються затвердження змін у правовій і державній сферах на рівні формування й дії нормативно-символічного середовища, що багато в чому визначається інформаційним вибухом. Фундаментальні якості соціального порядку, що складається, пов’язані з безпрецедентною фрагментацією сучасного суспільства. Формується “індивідуалізоване суспільство” (З. Бауман), у якому приватне вторгається у сферу суспільного, витісняє все, що не можна цілком перекласти мовою приватних цілей і інтересів. При цьому переглядаються цінності демократії, що веде до наростання нестабільності й хаосу. З іншого боку, соціум створює дедалі більші перешкоди на шляху духовного зростання людини. Збільшується прірва між максимально індивідуалізованими, сильними соціальними суб’єктами і значною масою слабких учасників. Усе відзначене є підставою для пошуку соціальних форм епохи постмодерну, де, з погляду юриспруденції, важливо визначитися у втраті мобілізуючої ролі законодавства, а також більше уваги приділити патерналістській функції держави як способу подолання суперечностей “індивідуалізованого суспільства”. У наш час дефіцит права неможливо заповнити рясною законодавчою масою, і неспроможна подальша раціоналізація права.

Протягом останнього сторіччя методологія від класичної, сформованої на раціональних і об’єктивних підходах, через некласичну – з її волею вибору й суб’єктивністю – вийшла до посткласичної (постмодерністської), що характеризується визнанням нераціонального і плюралістичного підходів. Необхідність використання постмодерністської методології визначається неможливістю пояснити багато проблем правового й державного життя, керуючись запропонованими підходами.

Як найважливіша складова методології юридичної науки через нашарування моністичного підходу пробиває собі дорогу плюралізм. При цьому при розгляді плюралізму характерні дві позиції: перша пов’язана з визнанням однієї реальності й різних спроб її пізнання; інша – відрізняється постулюванням множинності світів, онтологічним різноманіттям “засад” світу. Друга позиція більшою мірою відповідає епосі постмодерну.

Для юриспруденції дуже значиме введення в науковий обіг поняття локальної цивілізації як культури, здатної видавати глобальні проекти життеустрою, які характеризують її потенційну силу впливу на світ, що виражається в таких елементах, як релігія, ідеологія, стандарти життя. Цивілізаційний підхід дозволяє прийняти різноманіття правових культур і державних інститутів як мозаїку світу, що розвивається, зберегти власну унікальність, використовуючи досягнення різних цивілізацій, вести з ними культурний діалог, знаходити загальні правові рішення й організаційні форми їх здійснення при взаємодії з іншими правовими системами й державами.

Удосконалювання методології визначається не тільки потребами сучасної юридичної практики, але пов'язане також з інтелектуальними інвестиціями у формі прилучення до новітніх технологій досліджень. Таким є герменевтичний метод у дослідженні права, що є одним із найважливіших на шляху становлення методології юридичної науки в епоху постмодерну.

У підрозділі 4.4. “Правова політика в умовах постмодерну” аналізуються сучасні розробки теорії правової політики, які виводять на розуміння правової політики, що відрізняється багатогранністю свого змісту, де значеннєвим центром є проблема взаємодії особистості, суспільства й держави.

Правова політика в Україні має бути спрямованою на удосконалювання державного управління, підвищення ефективності законів, їх реалізацію всіма суб'єктами права. При цьому основними пріоритетами правової політики є: формування правової держави; захист прав людини; планування законотворчості; удосконалювання реалізації й застосування права; удосконалювання використовуваних правових засобів; ефективна боротьба зі злочинністю й корупцією; забезпечення правової інформованості населення; подолання правового нігілізму і правового ідеалізму. Непослідовність і безсистемність здійснюваної правової політики в пострадянський період визначає принципово важливе завдання оптимізації правової політики стосовно змін, що відбуваються в суспільстві. Актуальною є розробка “Концепції правової політики” як програмного документа, що закріплює найбільш загальний напрям удосконалювання всього механізму дії права як стратегію правового розвитку. Для правового розвитку України – це вироблення чіткої й довгострокової стратегії й тактики у правовій сфері, що може стати засобом підвищення ефективності управлінської діяльності держави у складних умовах постмодернового порядку. Правова політика, що складається в сучасних умовах в Україні, з одного боку, має враховувати зміни у правових реаліях, які відбуваються в сучасному світі, а з іншого – послідовно відстоювати сформовані правові традиції, правові цінності своєї культури й цивілізації. Без цього навряд чи досяжна ефективність правового регулювання, що складає основну мету правової політики.

Однією з важливих проблем сучасної правової політики є звільнення держави від надлишкових функцій шляхом їх переведення у сферу державних послуг. Правова політика покликана визначити, які державні функції не можуть бути передані іншим суб'єктам, іншими словами, здійснити інвентаризацію державних функцій. У правовій політиці постмодерну має бути відбита девальвація ідеологічних концептів, ослаблення групової ідентифікації людей, врахована індивідуалізація взаємозв'язків людини й державної влади, не задовольняюча їхніх учасників.

У підрозділі 4.5. “Юридична освіта в епоху постмодерну” говорить, що в умовах постмодерну специфічне знання, що ми здобуємо в освітнім середовищі, є позакритеріальним, неспростовуваним і здатним тільки до розширення. Освітнє середовище при передачі знання дедалі більше втрачає своє основне призначення - транслювати традицію.

У найважливішій складовій постмодерну – Інтернеті все зведено до обміну інформацією. Людина, включена в цю систему взаємодії, ризикує втратити здатність до породження й розвитку знань. По суті, Інтернет стає засобом тотальної інформатизації й постмодернізації. Конфлікт знань та інформації, що розвивається в цьому зв'язку, виявляється в системі освіти. З одного боку, Інтернет дозволяє одержати інформацію з будь-якого цікавлячого питання, відбиваючи інтерес і знижуючи здатність до самостійного мислення. З іншого – Інтернет може стати засобом просування до теоретичного мислення і знання, якщо будуть сформовані спеціальні моделі його використання в системі освіти.

Використання Інтернету у процесі юридичної освіти необхідно пов'язувати зі створенням спеціальних комп'ютерних програм, націлених на розвиток теоретичних здібностей і юридичного мислення, формування ціннісного бачення права й держави, визнання за правовими цінностями статусу визначальних у професійній діяльності юриста.

В умовах постмодерну визначального значення набувають уміння нестандартно мислити, здатність до оригінального вирішення проблем, інноваційні здібності в цілому. Звідси найважливіше завдання системи освіти – пошук і розвиток потенційних здібностей і талантів молоді. Це завдання неможливо вирішувати ефективно без формування системи елітної освіти, тобто освіти більш високої якості, націленої на підготовку юридичної еліти.

Рух України в напрямі Європейського Союзу актуалізує увагу до проблеми європеїзації юридичної освіти. Одночасно зберігається, незважаючи на здійснювану європеїзацію навчання, базова основа юридичної освіти, якою залишається національне право. Таким чином, національні правові системи продовжують визначати стратегію юридичної освіти. Постмодерн ставить нові проблеми на шляху здійснення правової політики, професійної юридичної діяльності, і юридична освіта покликана забезпечувати як знання про ускладнення існування правової й державної сфери, так і формувати професійну культуру юриста, здатного діяти ефективно в нових умовах.

П'ятий розділ дисертації “Традиції та новації у загальнотеоретичній підготовці юристів України” включає чотири підрозділи.

У підрозділі 5.1. “Напрями вдосконалювання юридичної освіти в Україні й формування юристів нового тисячоріччя” йдеться про те, що професія юриста передбачає володіння специфічними професійними якостями, формування яких забезпечується цілеспрямованою підготовкою, що складає зміст юридичної освіти. Розуміння права пов'язане із засвоєнням теоретичних (фундаментальних і спеціалізованих) правових знань, формуванням юридичного мислення, засвоєнням принципів права й основних нормативів чинного законодавства.

Юридична освіта в сучасних умовах стає дедалі більш спеціалізованою, тобто націленою на формування юриста певного профілю. Тим часом спеціалізація не означає ігнорування основних принципів освіти, що склалися

за багато років підготовки юристів-професіоналів. При цьому логіка юридичної підготовки вимагає використання не тільки спеціальних, але й гуманітарних знань у значному обсязі. Не випадково юридична освіта включає три визначальних блоки: гуманітарної, юридичної підготовки й підготовки, що забезпечує. Обсяг і зміст гуманітарної підготовки забезпечує широкий кругозір майбутньому юристу, закладає основи для розуміння місця права й держави в розвитку цивілізацій і культур, а розуміння складностей сучасного буття (від проблем індивіда до проблем людства) створює кращі умови для засвоєння принципів юридичної професії.

В юридичній підготовці сусідають чотири найважливіших цикли (комплекси) юридичних дисциплін, по яких здійснюється спеціалізація. Ці комплекси іменуються за основною спрямованістю дисциплін кожного циклу як державознавчий, цивілістичний, криміналістичний і соціальний. Особливості майбутньої юридичної професії відбиваються на специфіці знань і навичок, що мають бути здобуті за час навчання. Тут на першому плані система знань про право й державу, механізми їх організації, процеси функціонування, особливості сприйняття особистістю й суспільством. Потім – це знання чинного законодавства, норм матеріального й особливо процесуального права. Далі – це формування юридичного мислення, здібностей пов'язувати фактичні обставини із законом і на його основі пропонувати вирішення життєвих ситуацій. Нарешті, це вміння складати документи юридичного значення, радити, давати консультації по юридичних питаннях. У сучасних умовах більш чітко виявляється конфліктне-призначення права та юридичної професії, що визначає необхідність при формуванні професійних якостей юриста як найважливішу розглядати якість терпимості (толерантності). Саме ця якість дозволяє юристу зберігати свою соціальну роль в умовах плюралістичного й індивідуалізованого суспільства.

У підрозділі 5.2. **“Навчальний курс “Теорія сучасної держави” – відбиття традицій і новацій у діяльності держави”** подана нова парадигма держави, що відповідає епосі постмодерну й виражена в категорії **“сучасна держава”**. Сучасна держава, відповідаючи нормативам прав людини, не тільки захищає волю, перешкоджає сваволі, сприяє благу людей, але є ефективною системою управління, розумною у своєму устрої.

Характеристика сучасної держави не зводиться до інституціонального й функціонального аспектів її діяльності. Найважливіша складова – духовне буття держави, оскільки сучасна держава прагне бути духовною єдністю людей. Духовна основа держави не змінює її аристократичної природи, коли державна влада здійснюється професіоналами, котрі виділилися в особливі різновиди юридичної еліти: законодавчу, адміністративну й судову. Високий інтелект, моральність і професіоналізм представників юридичної еліти дозволяють сучасній державі бути могутнім фактором стабільності й соціальних змін. Елітарна природа держави викликає необхідність у встановленні питомої ваги механізму володарювання й вирішення проблеми

меж державної влади стосовно індивіда. Три сфери відносин людини й державної влади стали визначальними для існування сучасної держави: сфера свободи людини від держави; сфера прав людини на позитивні послуги від держави; нарешті, сфера прав людини на участь в організації держави.

Держава існує для внутрішнього світу людини й нерозривно пов'язана з її правосвідомістю. Наскільки кожен громадянин творить державу своєю свідомістю, почуттями й волею, настільки правляча еліта виявляється здатною використовувати державну владу для здійснення змін. Із цим мають бути пов'язані перспективи України як суверенної держави в її русі до солідаризації інтересів на тлі затвердження духовної культури, справжнього патріотизму й забезпечення прав людини.

Державознавство покликане закріпити образ сучасної держави, розкрити специфіку державної влади, виділити її аксіоми, показати зміни в суверенітеті держави, позначити просторове буття держави. Статика сучасної держави появляється в характеристиках форми держави, її інститутів, у той час як динаміка відбивається при розгляді функцій держави й державної політики. Особливі грані сучасної держави розкриваються в таких ракурсах, як держава й особистість, держава і соціум, держава й цивілізація. Зв'язок держави й цивілізацій визначає різноманіття державних форм, а світові релігії це основи державного життя в різних культурах. На цьому тлі помітні функціональні обмеження сучасної держави, її кризовий стан, необхідність використання ціннісного підходу до держави.

У підрозділі 5.3. "Юридична дисципліна "Філософія права" в системі підготовки фахівців юридичного профілю" говориться про філософію права як найважливішу складову юриспруденції, що "розм'якшує" раціоналізм юридичних наук. Вона вивчає найбільш загальні принципи правової реальності та її пізнання, такі вихідні основи права, як свобода, справедливість, рівність, розглянуті у зв'язку з рухом правових цінностей у різних цивілізаціях і культурах. Історико-філософська традиція і сформований правовий досвід, виражені в сучасній філософії права, дають можливість використовувати цю юридичну дисципліну для формування професійної правової культури. Серед факторів, що визначають необхідність використання філософії права для підготовки юристів в Україні, можна назвати: посилення взаємодії нашої правової системи і правової культури з правовими реаліями інших держав; необхідність затвердження ідеї правової держави; завдання підвищення правової культури й подолання правового нігілізму; забезпечення становлення юридичної еліти; визначення перспектив розвитку вітчизняного права й держави.

Філософія права має свою внутрішню форму, що дозволяє виділити її основні складові як наукової дисципліни, іменовані галузями філософії права. Серед них: 1) правова онтологія як вчення про правове буття, існування права, догми права, розмежування правового й неправового, правова реальність та її складові; 2) правова гносеологія, тобто вчення про природу, метод і логіку

пізнання й інтерпретацію правової реальності. Тут складається методологія пізнання правової реальності, визначаються підстави осягнення права; 3) правова аксіологія – це вчення про інструментальну (службову) і власну цінність права, цінності права і правові цінності, соціальні й особистісні цінності права в умовах локальних цивілізацій і різних правових культур; 4) правова антропологія, що вивчає процеси руху права в його формуванні від людини до права і, навпаки, від права до людини, правовий розвиток, що складається, і різноманіття правових культур.

Філософія права розкриває достоїнства й вади власної правової системи, затверджує, що авторитет права міститься в ньому самому. Філософія права є могутнім чинником у справі становлення юридичної еліти, вона позбавляє державну владу претензій на монополію у формуванні, використанні й забезпеченні права.

У підрозділі 5.4. “Концепція Інституту європейського права ОНЮА як упровадження досягнень європейської юридичної освіти в навчальний процес” говориться, що юридична освіта один із засобів просування України до досягнень європейської правової культури, правового забезпечення входження України в Європейський Союз. На це націлена розробка концепції Інституту європейського права, що передбачає реалізацію оригінального навчального плану, спрямованого на підготовку юристів з порівняльного права, європейського права і права європейських країн, що означає впровадження на цій основі досягнень європейської юридичної освіти в наш освітній процес. Вирішується завдання більш повного використання європейської інтеграції у справі підвищення правової культури юристів, введення у процес навчання юристів цілого комплексу нових дисциплін, що охоплюють європейське право (інтегративне право), яке складається, і найважливіші положення європейських національних правових систем. Визначальна ідея підготовки фахівця-юриста ХХІ сторіччя – збереження національної правової системи з використанням досягнень європейської юриспруденції. Для цієї мети забезпечується навчання відповідно до стандартів, визнаних Європейським Союзом, здійснюється обмін студентами з європейськими юридичними навчальними закладами, організується навчання студентів по програмах літніх європейських юридичних шкіл, направляються в європейські вузи викладачі для стажування, використовуються зарубіжні фахівці-юристи при вивченні навчальних курсів.

Концепція націлена на впровадження досягнень європейської освіти в освітній процес України, підготовку фахівців юридичного профілю, котрі відповідають європейському інтеграційному процесу. Вона здійснюється таким підрозділом Одеської національної юридичної академії, як Інститут європейського права. Актуальність його проекту визначається необхідністю принципових змін у підготовці юристів, формуванням інтегративного європейського правопорядку, рухом України до участі в діяльності Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Дисертація завершується підсумками про епоху постмодерну, що наступила, пов'язану із затвердженням плюралістичної парадигми, відмовленням від європоцентризму й етноцентризму, проголошенням принципу множинності цивілізацій, правових культур, загостреною увагою до індивіда, його внутрішнього світу, у тому числі правових складових цього світу. Право має сприяти формуванню постмодерністської моделі державної системи, що відрізняється економічністю, мозковитістю, інноваційністю з максимальною передачею повноважень на нижні поверхи управління й самоврядування. Проникнення в суть процесів правового буття епохи постмодерну пов'язане з необхідністю визначення стратегії правового розвитку України. Тут з'ясовується фундаментальне значення нашої власної правової спадщини і правових традицій, актуальність пріоритетного використання правової реальності розробок вітчизняної юридичної науки, розвиток нормативно-правової бази й державних інститутів, що відповідають правовому менталітету й державній ідеології народу України. Юридичний образ постмодерну, тобто глибинні зміни у праві й державі нової епохи, потребує свого відбиття у правовій політиці й системі юридичної освіти.

Загальнотеоретичний розгляд традицій і новацій у правовому розвитку з урахуванням сучасного стану правової реальності й державних інститутів України дозволяє позначити специфіку юридичної географії України, визначитися з належністю її правової системи до євразійської правової сім'ї, виділити основні засади правової політики України в сучасних умовах.

Досягнення ефективної правової політики в Україні актуалізує для вітчизняної юридичної науки розробку концепції, яка б визначала можливість використання зарубіжних правових норм, інститутів, принципів і цінностей у правовій реальності України. Уявляється, що це може бути "Концепція збереження правової спадщини і правової конвергенції", яка включає визначення меж вітчизняного правового розвитку за наступними напрямками: 1) збереження й удосконалювання власної правової спадщини; 2) уніфікація національного права під впливом міжнародного права; 3) уніфікація національного права під впливом інтегративного права ЄС; 4) використання правових досягнень інших правових систем євразійської правової сім'ї; 5) використання правових досягнень правових систем інших правових сімей.

На цьому шляху автор подав висновки і пропозиції, що стосуються:

подолання європоцентризму у правовому розвитку з визнанням різноманіття правових культур, правових менталітетів і правових цінностей; формулювання специфічних рис західної і східної традиції права, визнання рівноправного існування віддиференційованих і невіддиференційованих правових систем;

особливостей правової системи і правової культури України, її існування в рамках євразійської правової сім'ї, взаємодії з міжнародним і інтегративним правом, а також участі в діалозі правових культур;

сучасного праворозуміння й визначення права як історично обумовленої, релігійно вивіреної й морально обґрунтованої, легалізованої нормативної системи, розрахованої на загальне визнання (легітимацію) й відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільностей, яка використовує процедуру, формалізовані рішення й державний примус для запобігання й вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності;

специфіки юридичного образу постмодерну, втрати догмою права таких характеристик, як непорушність, стійкість, внутрішня несуперечність, а також кризи суверенітету держави, зокрема втрати державною владою монополії на морально-правові ресурси;

обґрунтування існування євразійської правової сім'ї як сукупності правових систем, об'єднаних спільною історією становлення права, специфікою джерел права і їх використанням, особливістю правового менталітету, специфічною роллю держави й Церкви в розвитку права;

необхідності посилення зв'язку між правом і релігією в сучасних умовах, формування віри у право як знакової характеристики професійної правової культури і складової правової культури суспільства в цілому;

становлення юридичної еліти в Україні як цілісної соціальної групи юристів, за якою визнається право на визначення меж, обсягу, структури, методів і спрямованості правової сфери, шляхів формування і здійснення права, а також науково-дослідного й освітнього забезпечення правової реальності;

посилення ролі аксіологічних характеристик права й держави, з визнанням існування цінності права і правових цінностей, де останні складають основу правового буття й визначальний компонент у формуванні професійної правової культури;

визнання за правовою спадщиною України визначального значення у становленні й розвитку власної правової системи, необхідності збереження вітчизняних правових традицій в умовах глобалізації й руйнування національних правових культур.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права). – Одеса: Юрид. літ., 2002. – 280 с.
2. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии. – Одеса: Юрид. літ. – 2001. – 160 с.
3. Оборотов Ю. Н. Основы современного государства: Учеб. курс. – Одесса: ИПиП ООУ, 1995. – 127 с.
4. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории: Учеб. курс. – Одесса: Астропринт, 1998. – 132 с.
5. Оборотов Ю. Н. Социалистическое право как ценностно-нормативная система регулирования поведения личности // Социалистическое право и личность / Кол. авт. – К.; Одесса: Вища шк., 1984. – С. 36-45.

6. Оборотов Ю. Н. Кто авторы письма группе "Освобождение труда"? // Вопросы истории КПСС. – 1988. – № 4. – С. 125-131.
7. Оборотов Ю. Н. Государственно-правовые взгляды Г. В. Плеханова (1883 – 1903гг.) // Сов. государство и право. – 1988. – № 5. – С. 149-150.
8. Оборотов Ю. Н. Роль Г. В. Плеханова в становлении политико-правовой теории марксизма // Сов. государство и право. – 1990. – № 8. – С. 91-100.
9. Оборотов Ю. Н. Об основных направлениях гуманизации политики // Политология и социально-политические процессы в советском обществе. – Одесса, 1991. – С. 59-60.
10. Оборотов Ю. Н. На пути к становлению советской политологии // Резонанс. Социологический вестник. – 1991. – № 2. – С. 8-17.
11. Оборотов Ю. М. Держава і цивілізація // Україна: становлення незалежності. – Одеса, 1993. – Ч. 2. – С. 14-16.
12. Оборотов Ю. Н. Государство в религиозной философии Владимира Соловьева // Юридический вестник. – 1994. – № 1. – С. 80-83.
13. Оборотов Ю. М. Проблема преодоления несучасних рис держави Україна // Українське національне відродження: проблеми, прогнози, державна політика. – Одеса, 1995. – С. 18-19.
14. Оборотов Ю. Н. Некоторые черты Украины как современного государства // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 1995. – Вип. 2. – С. 43-49.
15. Оборотов Ю. М. Про формування державної правосвідомості в Україні / Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. – Одеса: Астропринт, 1996. – Ч. II. – С. 43-49.
16. Оборотов Ю. Н. Прогресс в праве // Юридический вестник. – 1997. – № 1. – С. 80-83.
17. Оборотов Ю. Н. Целостность права и этапы его развития // Актуальні проблеми держави та права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 1999. – Вип. 6, ч. I. – С. 3-11.
18. Оборотов Ю. Н. Динамика правовой культуры // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6-7. – С. 83-88.
19. Оборотов Ю. Н. Профессиональная ориентация студентов-юристов // Юридический вестник. – 1999. – № 1. – С. 48-52.
20. Оборотов Ю. М. Правова система України та євразійська правова сім'я // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2000. – Вип. 9. – С. 36-42.
21. Оборотов Ю. Н. Юридическая антропология – новое измерение права // Юридический вестник. – 2000. – № 1. – С. 48-52.
22. Оборотов Ю. М. Герменевтичний метод у правознавстві // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 19-21.
23. Оборотов Ю. М. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 195-198.

24. Оборотов Ю. М. Права людини та розвиток права // Актуальні проблеми політики: 36. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2001. – Вип. 12. – С. 23-28.
25. Оборотов Ю. Н. Общеправовое развитие и евразийская правовая семья // Философия права. – 2001. – № 1. – С. 71-74.
26. Оборотов Ю. М. Загально-правовий розвиток і збереження національної правової культури // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 1. – С. 16-19.
27. Оборотов Ю. М. Юридичний образ постмодерну // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – Т. 1. – С. 97-103.
28. Оборотов Ю. М. Держава і право в епоху постмодерну // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 13-17.
29. Оборотов Ю. Н. Историческое познание права: новые перспективы // Правоведение. – 2002. – № 4. – С. 235-237.
30. Оборотов Ю. М. Парадигми права і держави в епоху постмодерну // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – Вип. 16. – С. 29-35.
31. Оборотов Ю. М. Підвищення судової влади в системі розподілу влад // Актуальні проблеми політики: 36. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – Вип. 13-14. – С.374-381.
32. Оборотов Ю. Н. Методология юридической науки в эпоху постмодерна // Юридический вестник. – 2002. – № 4. – С. 81-85.
33. Оборотов Ю. Н. Юридическое образование в эпоху постмодерна // Проблеми вищої юридичної освіти. – Х., 2002. – С. 30-33.
34. Оборотов Ю. Н. Постмодерн: другое понимание и определение права // Юридический вестник. – 2003. – № 1. – С. 60-65.

АНОТАЦІЯ

Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2003.

У дисертації відзначається, що в епоху постмодерну загострюються проблеми існування правових нормативів і державних інститутів. На тлі кризи європоцентристського підходу до права зростає інтерес до власної правової спадщини, правових традицій, збереження наступності у праві. Тим часом неможливо обійтися без правової акультурації як запозичення положень інших правових культур. З огляду на специфіку правового розвитку України можна вважати встановленою її належність до євразійської правової сім'ї. Правова політика в Україні має бути націлена не на створення законодавчого права, а врахування власної правової спадщини і правових традицій, активне

впровадження в юридичну практику та юридичну освіту розробки вітчизняної юриспруденції, розвиток нормативно-правової бази й державних інститутів, адекватних правовому менталітету і правовій культурі нашого народу.

Ключові слова: правові традиції, європоцентризм у правовому розвитку, правова спадщина, правова акультурація, юридичний образ постмодерну, сучасне праворозуміння, євразійська правова сім'я, правова політика України, юридична освіта України.

АННОТАЦІЯ

Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии: общетеоретические аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2003.

Новая эпоха, именуемая постмодерном, обостряет нестабильность правовой сферы, требует обновления своего правового наследия, используя достижения других правовых культур и цивилизаций. Кризис западной традиции права является дополнительным стимулом для преодоления европоцентристского подхода к праву, его основам, идеям, принципам, ценностям и нормам. Различия при формировании и использовании правового наследия выводят к разделению всех правовых систем современности на две разновидности: отдифференцированные и неотдифференцированные. Их существование – это два направления правового развития, которые отображают различия в мировосприятии, отношении к Богу, другим людям, традициям предков, выражены в особенностях правового менталитета и восприятии других правовых культур.

Определяющую роль в современном видении права и государства играет использование цивилизационного подхода с идеей существования культурно-исторических типов (локальных цивилизаций). Теория цивилизаций развивает идею плюрализма существующего мира, выделяя в качестве образцов современных цивилизаций западную, южно-азиатскую, дальневосточную, исламскую и евразийскую. Правовым аналогом этим культурно-историческим типам (локальным цивилизациям) выступает сложившееся в юриспруденции разграничение правовых систем и правовых культур на устойчивые компактные образования, обладающие правовой спецификой – правовые семьи.

Правовые традиции, характер их использования составляют объединяющее начало соединения правовых систем в правовые семьи. Традиции находят свое выражение в проблеме преемственности, которая выступает как связь между этапами и ступенями развития, состоящая в сохранении элементов права как целого или отдельных его сторон, при переходе правовой системы из одного состояния в другое. В отличие от этого

правовая аккультурация – есть заимствование положений других правовых культур, которым подрывается преемственность собственной правовой культуры.

Целостность права достигается существованием правового наследия. Правовое наследие – это совокупность связей, отношений и результатов правового развития прошлых исторических эпох в пределах отдельной правовой культуры, правовой системы или правовой семьи. Оно воплощено в совокупности правовых ценностей, заложенных в основание любой правовой системы, с помощью которых существует, функционирует и развивается право.

Необходимо признать правовое многообразие и учесть антропологический дуализм современного права: на Западе – с определяющей ролью прав, а на Востоке – с определяющей ролью обязанностей. В этой связи должны учитываться как специфические черты национального правового развития Украины, так и ее принадлежность к евразийской цивилизации. Евразийская цивилизация предстает как особая географическая, социально-историческая и социально-культурная общность людей, опирающаяся на национально-культурные традиции, нормы, ценности и опыт многовекового сотрудничества евразийских народов.

Среди оснований для отнесения правовой системы Украины к евразийской правовой семье выступает тот факт, что у нее гораздо больше своих особенностей, нежели общих признаков с романо-германской правовой семьей. Наша правовая система скорее прерогативна, нежели нормативна, поскольку в ней зачастую действуют правовые понятия, а не нормы права; она стоит ближе к религиозным правовым системам, чем к светским; право используется государством для создания нового экономического порядка; частное право с трудом обособляется от публичного права; сохраняется жесткая зависимость права от политики и экономики. К тому же сходство современных правовых систем Украины, России и Беларуси – весомый аргумент в пользу их соединения в евразийской правовой семье, особенно с учетом правового менталитета этих народов, правовых традиций и государственного строительства.

В диссертации обозначены перемены в правовой реальности постмодерна, которые связаны с изменениями в правопонимании. При этом дано определение права как исторически сложившейся, морально обоснованной и религиозно выверенной, легализованной нормативной системы, рассчитанной на всеобщее признание (легитимацию) и соответствующее поведение людей, организаций, социальных общностей, которая использует процедуру, формализованное решение и государственное принуждение для предупреждения и разрешения конфликтов, сохранения социальной целостности.

Попытки проникнуть в процессы правового развития в эпоху постмодерна, обозначив его юридический облик, вызывают вопрос о правильности избранной в Украине стратегии в правовой сфере, нацеленной на производство законодательного права. Между тем заметно проступают

издержки рационализации права. В этой связи актуально использование собственного правового наследия и правовых традиций, более активное внедрение в юридическую практику и юридическое образование разработок отечественной юриспруденции, развитие нормативно-правовой базы и государственных институтов, адекватных правовому менталитету и правовой культуре нашего народа.

В диссертации рассматриваются вопросы обновления связей между правом и религией, значение формирования веры в право как знаковой характеристики профессиональной правовой культуры и составляющей правовой культуры общества. Обосновывается необходимость становления юридической элиты в Украине как целостной социальной группы юристов, за которой признается право на определение границ, объема, структуры, методов и направленности правовой сферы, путей формирования и осуществления права, а также научно-исследовательского и образовательного обеспечения правовой реальности.

Ключевые слова: правовые традиции, европоцентризм в правовом развитии, правовое наследие, правовая аккультурация, юридический облик постмодерна, современное правопонимание, евразийская правовая семья, правовая политика Украины, юридическое образование Украины.

SUMMARY

Oborotov U.N. Traditions and innovations in legal development: theoretical aspects. Manuscript.

Dissertation for the Doctor of Jurisprudence scientific degree 12.00.01 – the theory and history of the state and law; the political and legal doctrines history. – Odessa national academy of law, Odessa, 2003.

In the dissertation it is underlined that there're problems of existence of the law and state institutes becoming acute in the epoch of postmodern. There is an increasing interest to our own legal heritage, legal traditions, preservation of the law continuity in the background of crisis of the Eurocentric approach to the law. Meanwhile, it's impossible, to avoid such legal acculturation as borrowing statements from other legal cultures.

Taking into account the specificity of legal development of Ukraine, it's possible to consider its belonging to the Eurasian legal family established. The legal politics of Ukraine should not be aimed at the but to take into consideration our own legal heritage and legal traditions, to implement actively elaborations of native jurisprudence into legal practice and education, to develop legislative base and state institutes that are adequate to legal mentality and legal culture of our people.

Key words: legal traditions, eurocentricism in legal development, legal heritage, legal acculturation, legal look of postmodern, modern law understanding, Eurasian legal family, legal politics of Ukraine, legal education in Ukraine.